

Милутиново и Драгутиново измирење имало је последице не само за њих лично као протагонисте на политичкој позорници већ и за њихове наследнике. Уколико је тачан закључак, изведен из малобројних повеља, да је после измирења питање наследника српског престола остало отворено, највише разлога да буде забринут за своју будућност имао је Милутинов син Стефан. Очевидно је да су догађаји добили по њега неповољан ток. У жељу сукоба између Милутина и Драгутина, он је био очев мезимац, њега је Милутин спомињао у повељама, његову легализацију је настојао да обезбеди у својим преговорима с папом. И, што је важније, Стефану је била дата на управу област коју је раније држала краљица Јелена. Том облашћу, чије је језгро чинила Зета са својим привредно јаким градовима, Стефан је стално управљао, а странци су га сматрали краљем.¹ Одлучан очев став у односима с братом Драгутином Стефану је сасвим одговарао, док је враћање на услове Дежевског споразума слабило његове позиције и доводило у питање његову каснију улогу у политичком животу. У време измирења Милутина и Драгутина, Стефан је имао преко тридесет година,² окружен је био породицом и укорењен у пространој области којом је управљао. Мада се његова област није могла по снази и величини мерити с државама оца и стрица, она се није могла ни занемарити у тадашњим сложеним политичким односима.

Стефана нису угрожавали само стриц Драгутин и његов син Владислав преко обавеза које је отац преузео у Дежеву, већ и став рођеног оца притиснутог последицама бурног породичног живота и руковођеног обзирима према породици своје последње жене Симониде, која је била много млађа од Стефана. Пре Симониде, Милутин је имао најмање три жене: Ану, кћер бугарског цара Георгија Тертерија, Јелисавету, сестру Драгутинове жене Каталине и угарског краља Ладислава IV Куманца, а пре њих или бар једне од

¹ М. Динић, *Однос краља Милутина и Драгутина* 76, истакао је да се у домаћим изворима ниједан Милутинов син не бележи као »млади краљ«. Стефан је само у једном млетачком списку из 1310. или 1311. титулисан као краљ: *Stephanus regis Urossi filius, rex Dioclie, Albanie, Chelmie et maritime regionis* (Š. Ljubić, *Listine I*, 192).

² Да се Стефан Дечански родио »око 1275« утврдио је М. Purković, *Two Notes on Mediaeval Serbian History*, *The Slavonic and East European Review* 29 (1951) 545–549. Његовим аргументима може се додати податак Нићифора Григоре, по коме је краљ био педесетогодишњак када се оженио Маријом Палеолог.

њих, и Јелену, с којом је био у браку кад је дошао на престо.³ Из једног од тих бракова Милутин је имао сина Константина, који се у изворима појављује тек пред крај очеве владавине.

Милутин је преко Симониде дошао у ближе везе с њеном мајком, царицом Ирином – Јолантом Монфератском. Стицајем околности, он је у својим односима с Византијским Царством имао два упоредна канала. Један, претежно државнички и званични, водио је до Цариграда и цара Андроника II, док је други, претежно породични, водио до Солуна и царице Ирине. Она је живела одвојено од цара, пошто се с њим сукобила око једног крупног политичког питања. Захтевала је, наиме, да цар подели византијску државну територију тако да сви његови синови добију по један део. Андроник II није, наравно, могао испунити ову жељу своје супруге јер се она косила са свим традицијама Царства и с византијским правним схватањима. Не успевши да на тај начин обезбеди своје синове, Ирина је амбиције пренела на кћер Симониду, српску краљицу, уверена да ће њено потомство завладати Србијом. Окружила је кћерку и зета пажњом и обасула их поклонима. Византијски историчар Нићифор Григора прича, претерујући, да се сто лађа могло опрети богатством које је отишло царичиној кћери.

У једном тренутку се показало да ће Симонида остати нероткиња и да се с њеним потомством не може рачунати.⁴ Царица Ирина је тада дошла на мисао да једнога од својих синова наметне за наследника Милутину. Екстравагантне идеје ове царице, осујећене у Византији, биле су исто толико нереалне и кад је била у питању Србија, али су ту, изгледа, биле прихваћене. Бар у тој мери да се покушало да се оне остваре.

Иако је припадао »светородној« династији која је дала већ три генерације владара, и мада је имао обавезе из времена преузимања престола, на које брат и синовац нису заборавили, и одраслог сина, кога је пред светом представљао као свога наследника, и поред њега још једног сина, Милутин је, ипак, допуштао да Симонидина браћа дођу у Србију како би упознала земљу којом је требало да завладају. Од три Иринина сина, Јован је умро 1308. и, по свој прилици, није узиман у обзир као кандидат за српски престо. Теодор, старији од преостале браће, послат је био на Запад да наследи монфератску грофовију, тако да је у Србију прво пошао Димитрије, још у дечачким годинама. Њега је у Србији благонаклоно примио зет краљ, али му нису пријале »сурова средина« и неповољна клима, па је, забринут за здравље, после кратког времена напустио земљу. Касније је царица Ирина позвала старијег сина Теодора, који је у Италији већ имао породицу. Други покушај пада у време уочи Ирине смрти (1317), а завршио се на исти начин као и први. И Теодору су сметале клима и средина.⁵ Немамо могућности да проверимо да ли су њихови утисци тачно пренети, али морамо узети у обзир и могућност да су

³ Питање Милутинових бракова и редоследа његових супруга можда још није дефинитивно решено. Преглед свих извора и литературе дао је М. Динић, *Comes Constantinus*, ЗРВИ 7 (1961) 2–3. Уп. В. Мошин, *Балканската дипломатија и династичките бракови на кралот Милутин*, *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија II*, Скопје 1977, 91–198. Може бити да је Милутин био ожењен и неком српском властелинком, али се то не може изводити из Троношког родослова. О томе тексту уп. Н. Радојичић, *О Троношком родослову*, Београд 1931.

⁴ Нићифор Григора (Gregoras 243) наводи и разлог: телесну повреду младе краљице на почетку брачног живота. То се десило када је имала дванаест година, дакле 1306. године.

⁵ М. Ласкарис, *Византиске принцезе* 71–76.

Иринини синови уочавали колико је несигурна и опасна улога која им је намењена и да је то утицало на њихове истоветне одлуке. Није познато како је Ирина први пут иступила са својим плановима, али је врло вероватно да је то било пре 1314. године, када је Симонида имала већ деветнаест година, и да се о тим плановима нешто натуло, што је, разумљиво, утицало на краљевог сина Стефана да промени став према оцу.

Животописац Милутинов Данило, каснији архиепископ, савременик тих догађаја и једини извор који говори о сукобу између оца и сина, потпуно је на Милутиновој страни. Према његовим обавештењима, која не могу бити проверити, син је одлучио да збаци оца с престола, а на такву одлуку је утицала властела у његовој држави. Великаши из Стефанове околине подстицали су га на побуну, обећавали своју подршку, али су и уцењивали младог владара: »Ако ли нас не послушаши, то се ми више нећемо звати твојим« — приписује Данило претињу утицајној властели. Тако наговаран, донекле притиснут, а свакако и сâм заинтересован, Стефан се дигао против оца.

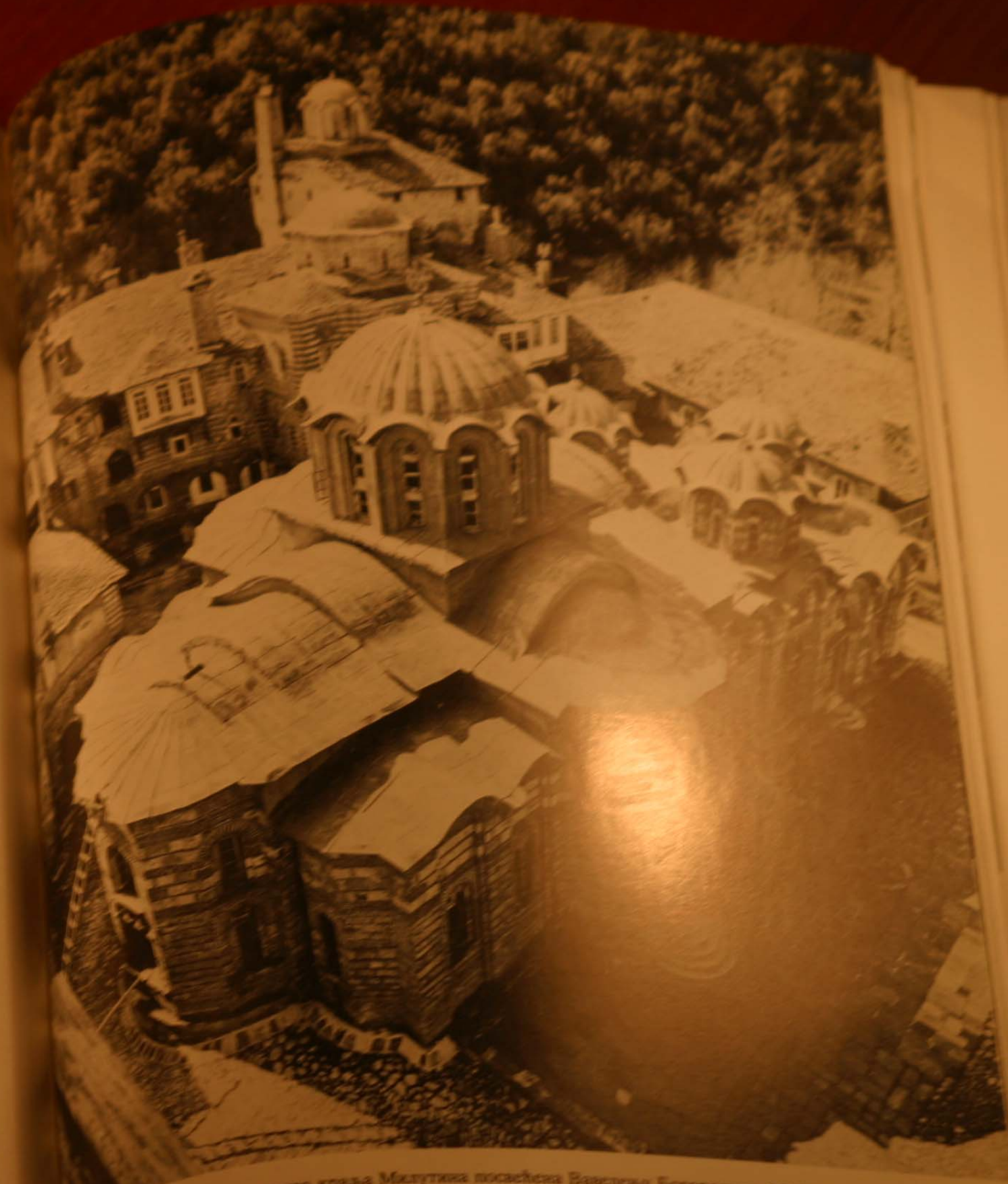
Настојао је да привуче очеве великаше и у томе је, изгледа, имао успеха. По Даниловом причању многи су одступили од оца и прешли сину. Имена те властеле и великаша нису позната. У војним акцијама, међутим, иницијативу је имао Милутин. Пошто није успео да приволи сина да се умири и покори, пошао је с војском у зетску област. Стефан се пред њим повукао и склопио на другој обали реке Бојане. Негде у околини Скадра, где је Стефан имао свој двор, поведени су преговори у којима је Милутину пошло за руком да наведе сина да му се потчини и затражи опроштај. По причању Даниловом, Милутин је прихватио сина, загрлио га, али му није великодушно опростио. Страховао је у срцу — прича Данило — од онога што га чека у старости ако сина остави на слободи. Наредио је да сина вежу гвозденим узама, а великоже краљеве одобриле су такав поступак.

Стефан је после тога послат у »славни град Скопље«, где су га неки очеви дворани ослепили. Сврха тога суровог поступка била је јасна: лишавањем очног вида, Стефан је по средњовековним схватањима био онеспособљен за владање, а тиме и онемогућен да убудуће иступа као претендент на краљевски престо.⁶ Стефанова страдања тиме нису била завршена. Са женом и двоје деце, једно је био каснији престолонаследник и владар Душан, Стефан је био предат цару Андронику II и под његовим надзором проживео је у Цариграду седам година као изгнаник.⁷

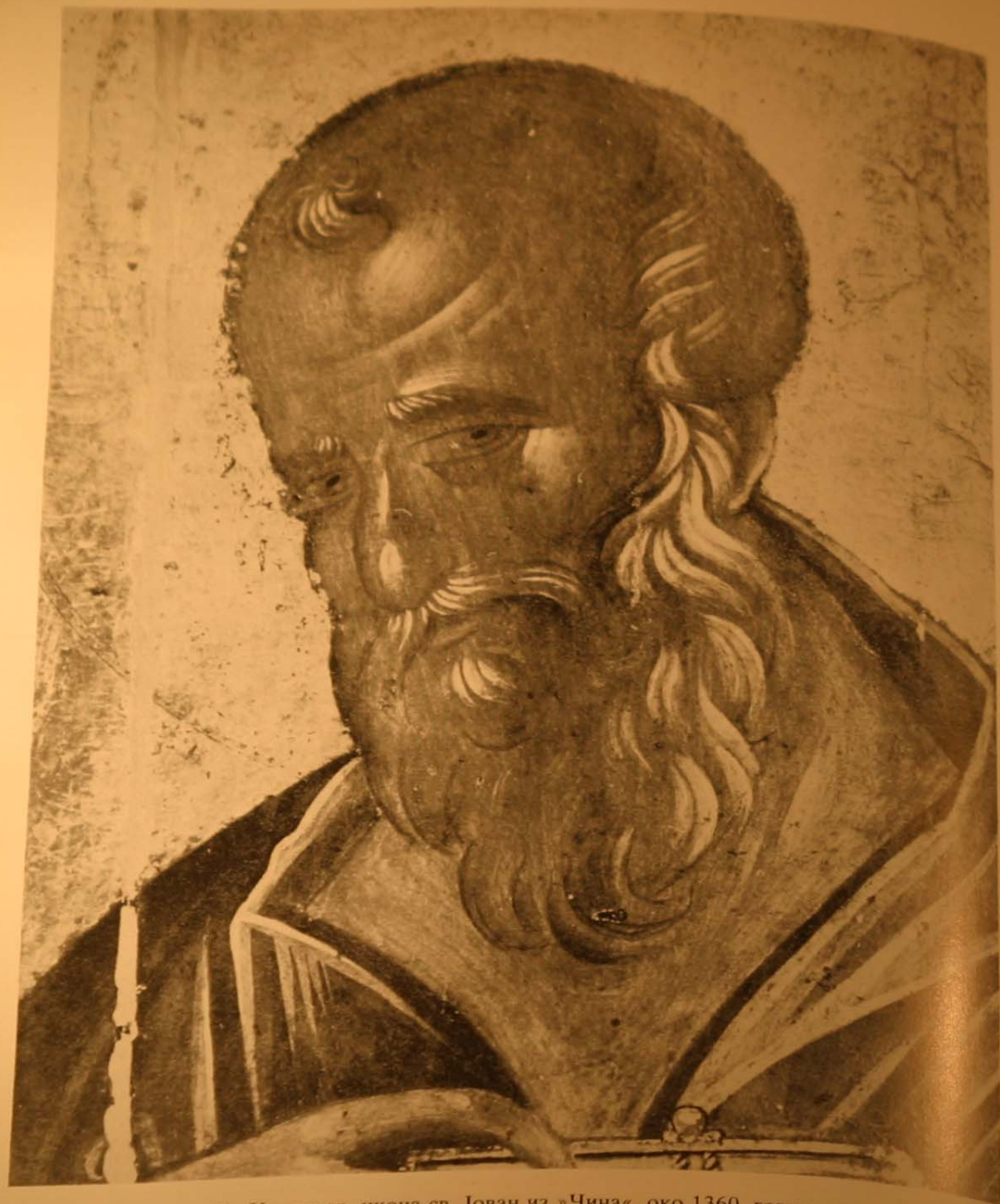
Оштри сукоб између оца и сина и сурово кажњавање сина узбуђивали су машту савременика, а и каснијих историчара и књижевника, који су тај догађај узимали за тему својих списа. Веома брзо се проширила прича да је Милутин ослепио сина под утицајем своје младе жене Симониде. Машту је дражила и чињеница да је сурова казна промашила циљ јер је Стефан касније могао да покаже да је прогледао. И о томе су се проносиле разне гласине. По

⁶ Животи краљева и архиепископа, изд. Ђ. Даничић, 123–126. »Некада се није чуло да слепог човека приспичи царство«, стајало у уста Стефановом брату Константину Григоријева Цамблук (изд. Ј. Шафарик, Гласник ДСС 11 (1859) 65).

⁷ У Цариграду је бивши престолонаследник живео у једној од »палата царских« — са члановима породице и малом групом слугу. Док Данилов наставак само утврђује ове чињенице, Григорије Цамблук говори о заточењу у манастиру Пантократора у Цариграду, блиским везама цара Андроника II и Стефана, о његовом учешћу у сукобима Варлаамове јереси.

58. Халикар, арка краља Милутина посвећена Вавелској Богородици, 1293. године.

67. Хиландар, икона св. Јован из »Чина«, око 1360. године.

једној од њих крвник који је извршавао казну био је подмићен, па није докраја обавио свој страшни посао. Нисмо сигурни да је Стефан остао поштеђен баш на тај начин, али и сам Данило II јасно потврђује да Стефан није био потпуно ослепљен, јер хвали цара Андроника II што је то чувао као тајну.⁸

Стефанова побуна против оца није дуго трајала, а одиграла се највероватније у првој половини 1314. године.⁹ Отприлике у то време дошло је поново до кризе у односима између Милутина и Драгутина. То се закључује на основу чињенице што Драгутин није дошао на погреб мајке Јелене, која је умрла 8. фебруара 1314, већ је на тужне свечаности упутио своје посланство. Тек после извесног времена, Драгутин је дошао у братовљеву државу да се поклати мајчином гробу. Том приликом браћа су се састала на Милутиновом двору у Паунима, на Косову. Сусрет је протекао у великој слави и весељу, тако да су се, по речима Данила II, »посрамили сви они који су зло мислили и њима слични«. После тога је Симонида посетила Драгутина и његову жену Каталину у Београду и на тај начин се још једном показало да су међу браћом добри и срдачни односи.

Приближно у то време, Милутин је обдарио манастир Светог Стефана у Бањској, где је, по примеру својих претходника, одредио да му буде гроб. Повељу је потврдио и Драгутин, који је пристао да буде забележен као »брат господина ми великог краља Стефана Уроша« и титулисан као »прежде бивши краљ«. Бањска је дуго времена била предмет нарочите пажње Милутина. Око зидања манастира се трудио још раније, док је био у сукобу с братом. Ту је неко време држао своју ризницу под старањем Данила, свога поверљивог човека. Даривањем неких 75 села и неколико влашких катуна, укупно преко 500 породица обавезних да раде и плаћају дажбине манастиру, довршено је опремање манастира и обезбеђени сви услови потребни за несметан рад његовог братства.

Бањска је, међутим, представљала само мали део Милутинових ктиторских и градитељских подухвата. Текстови с краја средњег века приписивали су му подизање четрдесет цркава. Животописац Милутинов говори и о изузетно великој градитељској активности, дајући попис цркава и манастира око којих се краљ нарочито трудио. Ту, додуше, нема четрдесет грађевина, али су споменути сасвим изузетни подвизи, као што су подизање нове цркве у Хиландару и пиргова у Светој Гори, затим манастира у Цариграду, Солуну и Јерусалиму. И модерна истраживања показују да је баш у Милутиново време оправљен, обновљен или из основе подигнут значајан број црквених споменика. Велика ктиторска улога краља Милутина морала је имати своју материјалну подлогу у ојачаним владарским финансијама. О новим изворима прихода и привредним потенцијалима, много већим од оних којима су располагали краљев отац или дед, сведоче посредно и неки други скуп подухвати, нарочито узимање у службу страних најамника. Нови приходи потицали су, без сумње, из рударства и појачане трговачке делатности. Већ споменути путник забележио је 1308. године да краљ Рашке, а то је за њега Милутин, има у својој држави седам рудника сребра. Међу њима је, поред Брскова, Рудника, Трепче, Јањева и Липника, било и Ново Брдо, које ће се касније

⁸ Животи краљева и архиепископа, изд. Ђ. Даничић, 168.

⁹ Стефан се у Зети последњи пут спомиње у фебруару 1314. и свакако је те године затворен и ослепљен, јер иначе не би могао у Цариграду провести седам година (Љ. Стојановић, Записи и натписи I, 26) и вратити се у Србију пре очеве смрти (29. октобра 1321).

развити у један од највећих рударских центара на Балкану.¹⁰ Владар је, свакако, и у то доба добијао део ископане руде (око једне десетине), затим, приближно исто толики део топљеног метала, нешто мање приходе имао је од ковања новца, док се приходи од дажбина на продату робу на трговима не могу ни приближно проценити. За разлику од прихода који су потицали из редовних данака становништва, а који су се врло споро мењали, приходи од рударства и трговине били су у сразмери са обимом производње и интензитета трговинског промета.

У Милутиновој ктиторској и градитељској делатности посебна пажња посвећивана је епископским седиштима. Обновљена је Жича пострадала од Татара, подигнута је црква Богородице Љевишке, седиште призренског епископа, затим Грачаница, седиште липљанског епископа, па црква Богородице Тројеручице, седиште скопског епископа. Епископска седишта су имала важну улогу у учвршћивању црквене организације, ширењу мреже парохија, образовању свештенства и одржавању његове дисциплине.¹¹ Услед политичких промена у последњој четвртини XIII века, проширило се подручје црквене јурисдикције Српске архиепископије. Она је обухватала се подручје епископије Браничева и Мачве, а на југу Скопља и Дебра. Црквена организација српским архиепископом били су и епископи из Драгутинове државе и из Стефана. Они су учествовали и у раду државног сабора и били су чинилац кохезије, којим се превазилазила политичка расцепканост.

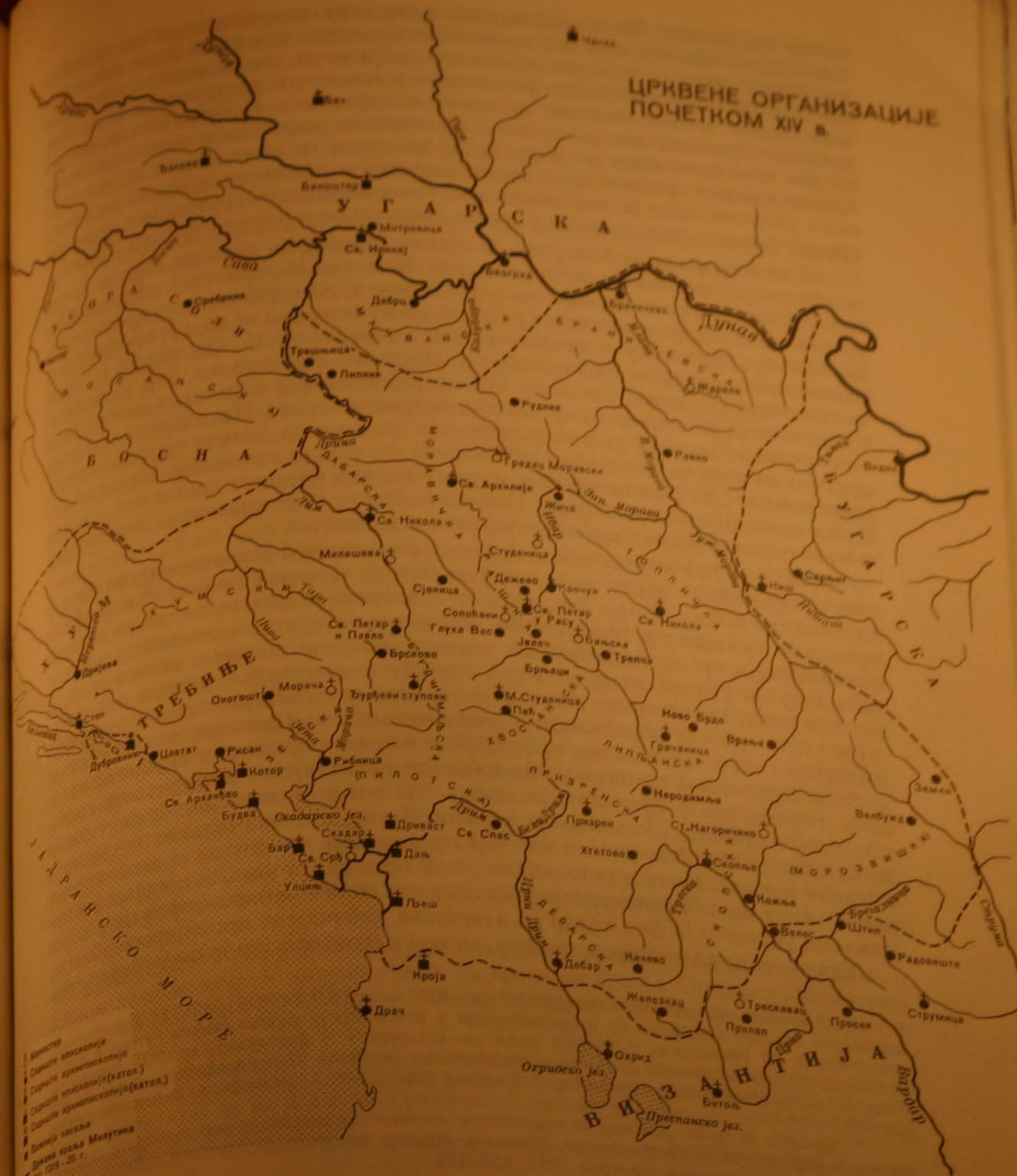
Подизујући манастире и цркве, помажући снажење црквене организације, сарађујући тесно са црквеном хијерархијом, Милутин је ишао путевима које су прокрчили његови претходници који су широм отворили врата православној духовној култури и охрабривали развој цркве у византијским традицијама и по византијским обрасцима. Али, Милутин није остао на томе. Док су његови претходници у сфери политичких односа, друштвеног поретка, правних обичаја и начина живота били резервисани према примерима које је пружала Византија и радије чували затечене традиције, Милутин је и ту учинио заокрет и почео свесно да се угледа на византијске обичаје и институције. Насупрот своме оцу краљу Урошу I, који је с презиром одбијао византијску помпу и раскош, Милутин је свој двор уредио тако да га је учени Теодор Метохит, посланик у Србији, могао овако окарактерисати: »све беше удешено по ромејском укусу и церемонијалу царског двора«. Преображај је био извршен нагло и силом прилика се морао ограничити на спољашње манифестације: амбијент, одећу, етикецију.¹²

У току своје дуге владавине Милутин је у више области живота увео промене, које су каткад значиле пресађивање византијских облика, а понекад само тежњу да се постигне централизована и бирократизована управа какву је

¹⁰ Рудник Ново Брдо почео је да ради у време краља Милутина, како је показао М. Динић, *За историју рударства II*, 37.

¹¹ У почетку су сва седишта епископија била при манастирима. Са ширењем јурисдикционог подручја повећавао се број епископија чија су седишта била у градовима. Од времена краља Милутина се чак тежи да при манастиру не буде седиште епископије. Одредбе у томе смислу налазе се у бањској и арханђеловској хрисовуљи.

¹² М. Апостоловић, *Теодора Метохита посланица о дипломатском путу у Србију*, *Летопис МС 216 (1902) 42-43.*

имала Византија. То се остваривало по цену напуштања неких домаћих традиција и обичаја и уз свесно настојање да мање или више спонтани развој појединих области замени управљање из центра, да се усмено обављање правних послова превазиђе формалним и писменим поступцима, да се обичајно право допуни писаним законима и прописима. Иако је био ограниченим условима произишлим из степена друштвеног развоја, и мада је у неким својим намерама стао на пола пута, Милутин је, ипак, довео до извесних приближавања српског друштвеног поретка и државног уређења византијским узорима, што је омогућило нов талас византијских утицаја и стварање српско-византијског царства у време Милутиновог унука Стефана Душана.

Положај владара Милутин је ојачао стварајући силу на коју се могао ослањати у спровођењу својих замисли. Изменио је понешто у сфери симболике: носио је калиптру која опонаша византијски царски орнат, проширивао је понекад наслеђену краљевску титулу уносећи земље на које је претендовао, на пример, Хрватску у време сукоба с Младеном II. Одржавао је старе немањинке владарске резиденције у Паунима, Неродимљу, али је старе место, чини се, давао Скопљу. Тешко је проценити колико су дубоке биле промене које је извршио у органима централне управе. Неке титуле византијског порекла сусрећу се још раније, као, на пример, титула протовестијара, друге, као титула логотета, забележене су тек за владавине Милутиновог наследника.¹³ У сваком случају и ту су главне промене дошле тек у време Душановог крунисања за цара. Новина је било у раду краљевске канцеларије и начину стилизовања краљевских писама и повеља.

Међу мерама које су обезбеђивале јачи утицај и делотворнију владареву власт најважније место имају прихватање и ширење проније¹⁴ и увођење најамничке војске. Краљ Милутин се непосредно сусрео са системом проније приликом освајања у Македонији. Он је на поседнутом земљишту затекао ратнике који су од византијских царева добијали поседе с обавезом да се одазивају на позиве да врше војну службу и учествују у ратним походима. Поседи нису, по правилу, били велики, али су са земљиштем походилима. Људе који су земљу обрађивали и плаћали дажбине. Приходи са таквог поседног земљишта су издржавали пронијара и његове породице и опремање неопходним ратничким прибором. Заменивши византијског цара у улози господара територија у Македонији, краљ Милутин је наследио цара у улози корисника пронијарских војних служби. Колико се из оскудних докумената може закључити, Милутин и његови наследници држали су се византијских правних начела. Нису дозвољавали да се пронија стопи с наследним башти-нама, али су преносили пронијарски посед на сина или блиског рођака ранијег држаоца уколико је био кадар да извршава уобичајене пронијарске обавезе.

Српском краљу је пронијарски систем одговарао јер је омогућавао ства-

¹³ В. Мошин, *Византиски утицај у Србији у XIV веку*, ИИЧ 3 (1937) 147–158. Резултати ове пионирске студије допуњени су и прецизирани у већем броју радова самога аутора и других византолога. О променама у начину рада канцеларије и у формулару српских повеља уп. F. Dölger, *Die byzantinische und die mittelalterliche serbische Herrscherkanzlei*, Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines I, Beograd 1963, 83–103, и корелат В. Мошина у истом делу 333–338.

¹⁴ Пронија је грчка реч чије је најопштије значење провиђење, а посебно брига, старање, надзор и управа; уп. Г. Острогорски, *Пронија, Прилог историји феудализма у Византији и у јужнословенским земљама*, Београд 1951, 127–151.

рање војних одреда непосредно њему потчињених, обавезних на ревност и лојалност у већој мери него што је то био случај с баштиничким племством. Ступа је разумљиво што се за кратко време раширио и на старим српским државним територијама, одавно ослобођеним византијске власти. Већ у првим деценијама XIV века, пронија је била широко распрострањена продирући у владине и приморске области. Пресађивање пронијарског система на територију српске државе било је могуће захваљујући околности што је владар располагао земљом коју је могао додељивати ратницима, и људима, слободним војницима, који су пронијарске обавезе могли извршавати.

Док је пронија била и остала саставни део војног уређења српске државе све до њене пропасти, а пронијари битан део владаревих оружаних снага, најамничка војска није имала сталан карактер. Узимању најамника прибегавало се у тренуцима потребе, а држани су у служби колико су то могућности допуштале. Најамничке војске коришћене су у многим средњовековним државама. Краљу Милутину је као најближи узор могао бити пред очима цар Андроник II. С њим се, како се чини, и отимао око «Туркопула», који су постали први значајан најамнички одред у краљевој служби. Најамници су били врло скуп, а уз то и непоуздани. Када би се закаснило с плаћањем њихове службе, или кад би плаћање изостало, умели су да се нагло претворе у непријатеља господара коме су служили и покушају да се наплате на имовине његових поданика. Такво је искуство имао цар Андроник II с Каталанима, а његово друкчије није било искуство самога Милутина са унајмљеним Турцима који су дигли буну коју је морао угушити и најамнике затим претворити у другу врсту војника.¹⁵ Милутин је, поред Турака, имао и Кумане и италијанске најамнике; његов син је држао и Шпанце у својој служби, а Душан, касније, и један немачки најамнички одред.

Краљ Милутин је спровео извесне реформе у систему провинцијске управе, али се њихов значај не може у довољној мери проценити јер су сачувана обавештења исувише оскудна. У сваком случају, он је увео «кефалије», које ће касније постати скелет читавог управног система у српској држави. Назив, који значи глава или главар, и функција кефалије преузети су из византијског државног устројства.¹⁶ И у Србији су кефалије били владари намесници који су по владаревом овлашћењу и у владарево име управљали појединим територијама. У касније време, кефалије су имале своја седишта у градовима чијим су подручјем управљале. У време краља Милутина, кефалија није било на читавој територији, а поверена област је била пространија него касније у време Царства. После сукоба са сином Стефаном, краљ Милутин је читаву Зету поверио своме велможи Илији који је имао звање кефалије.

Краљ Милутин се једини међу Немањинима пре Душана истакао законодавном делатношћу. У документима из времена краља Стефана Дечанског, цара Душана и цара Уроша изричито се цитирају закони «светога краља», а

¹⁵ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, изд. Ђ. Даничић, 144, говори само о побуну, заточењу и продаји у робље ових побуњених најамника. Нићифор Григора (Gregoras 254), међутим, каже да их је Милутин разоружао, одредио да живе као приватна лица, под условом да служе у војсци.

¹⁶ Љ. Максимовић, *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, Београд 1972, 71–100.

тим називом су потомци обележавали Милутина.¹⁷ Реч »закон« се тада употребљавала у врло широком смислу, тако да није означавала само писани закон или законик, већ и сваку општу норму која је од давнина важила или за канони, али и правни обичаји, тим истим називом обележавани су прописи за једно властелинство, али и читав сплет норми којима је, на пример, био одређен положај Дубровчана у српској држави. У повељама се наводе закони светог Симеона и светог Саве подразумевајући, како је поуздано утврђено, одредбе за имања манастира које су Немања и Сава основали. Ипак се о специфичној Милутиновој законодавној делатности поуздано може говорити, јер се сви наводи »закон светог краља« односе на једну ужу област, на судски поступак и, посебно, на састав и начин рада пороте, која је у то време била нарочито актуелна.

Порота је имала кључно место у традиционалном начину суђења по обичајном праву. Наслеђена из далеке прошлости, из најстаријег језгра XIV век. Њена је суштина у обавези или праву окривљеног да се сам са извесним бројем људи који га познају закле да није крив за дело за које га терете. Уколико би се сви »поротници« или »суротници« прописно заклели, суд пред којим се водила парница ослободио би окривљеног. Ако би, пак, неки од поротника изостао или одбио да се закле, окривљени би био осуђен.¹⁸ Краљ Милутин није ишао за тим да потисне овај традиционални судски поступак и да га, евентуално, замени византијским, што би иначе било у духу промена које је заводио. Он је настојао да традиционални систем прилагоди новим условима уводећи одређеност и прецизност тамо где би дошло до несигурности и колебања.

Друштво Милутиновог времена није више било јединствено као што је било друштво у коме су настали обичајно право и у његовим оквирима једноставни поступак пороте. Већ сама подела на властелу и себре изазивала је недоумице у погледу састава поротника. Краљ Милутин је заведео доследно сталешко начело: великој властели поротници треба да буду припадници велике властеле, »средњим људима« њихови сталешки другови, а себрима себри. Сличне тешкоће је стварало присуство припадника група с посебним правима као што су били трговци из приморских градова или рудари Саси. У парницама у којима су стране припадале различитим групама, краљ Милутин је прописао да половина поротника треба да буде састављена од Срба, тј. краљевих поданика, а половина од припадника оне групе »иновераца« из које је други парничар. Краљ Милутин је увео и мешовити суд за решавање спорова између својих поданика и странаца (Дубровчана, Саса). Такав суд био је састављен од једнаког броја судија из редова оних група којима су припадали парничари. Узор за овакав начин решавања међусобних спорова краљ Милутин је могао наћи у »станку«, старом граничном суду који је био мешовитог састава и вековима служио за решавање спорова између становника Дубровника и њихових суседа у залеђу.¹⁹

¹⁷ Законодавна делатност Милутинова није посебно изучавана, али је већ С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд 1898, XXVIII–XXIX, показао где је било њено тежиште.

¹⁸ К. Јиречек, *Ист. Срба II*, 124–128.

¹⁹ В. Богишић, *Станак по дубровачком закону од 1272 године*, Гласник СУД 44 (1877)

Начела тога суда који је радио на основу обичајног права краљ Милутин је пренео на односе између дубровачких трговаца, који су живели у трговима и приморским насељима, и домаћих људи, и на односе Саса са домаћим људима и приморским трговцима. Овакав мешовити суд обезбеђивао је поштовање судске аутономије Дубровчана и Саса и потврђивао у средњем веку веома раширено схватање да за сваког појединаца, без обзира на место где се налази, важи право оне заједнице којој припада. Посебна права нису уживали само Дубровчани и Саси, већ и становници других приморских градова, чак и оних који су били под краљевом влашћу, као Котор, Бар и Скадар, затим сточарски Власи и Арбанаси и, разумљиво, странци у правом смислу речи, као италијански и грчки трговци, најамници са Запада и др. Одсуство јединственог правног режима за целокупну државну територију, уз истовремено одржавање посебних права разних група, имало је значајне последице по даљи друштвени развој.

Привредни полет, у коме су изразито важну улогу имали градска насеља и комуникације, био је праћен појачаним кретањем људи и струјањем робног промета, а подстицао је зближавање и повезивање појединих друштвених група и мешање њихових припадника. То се нарочито опажа у приморским градовима. Трговци пореклом из старих романских градских језгара одлазили су у нова градска насеља у унутрашњости и проводили тамо значајан део живота. С друге стране, приморски градови су се увећавали приливом живља из свога словенског залеђа. Слично је било и код немачких Саса. Проширујући своју рударску делатност, они су морали укључивати домаће људе у своје заједнице. Власи у областима српске државе, живећи столећима окружени словенским становништвом, примили су језик своје околине, што је олакшавало њихово постепено насељавање жупских предела и њихово интегрисање у ширу друштвену средину. Али, начело персоналности права и доследно поштовање аутономије сваке групе, што је имало као резултат и наглашавање посебног статуса припадника сваке групе, деловало је у супротном смислу – истицали су разлике и доводили до подвајања припадника различитих група. Досељеници из земаља у залеђу, поставши занатлије у Котору или Дубровнику, сматрани су за »Латине« кад су боравили и радили у неком од градова Србије. Сви чланови рударске општине били су третирано као Саси, без обзира на њихово порекло, јер су за све њих важиле исте саске повластице. Увелико пословењени Власи били су, због својих посебних работа и давања, у краљевским актима супротстављани Србима, који су имали земљорадничке дажбине и обавезе. Кад се томе додају привилегије промијара-војника и властеле и кад се узму у обзир регионалне и локалне особености, о којима се, иначе, веома мало зна, добија се извесна представа о томе колико је друштво средњовековне Србије било распарчано и испреграђивано. Извесну противтежу представљали су потчињеност власти српског краља и припадање православној цркви. Политичка и црквена власт обезбеђивале су неку врсту јединства које је било утолико чвршће уколико су њихови утицаји били снажнији и садржајнији и уколико су дуже трајали.

197–231; К. Јиречек, *Ист. Срба II*, 140–143. Краљ Милутин је своју приврженост традиционалном праву показао и у сукобу с Венецијом око »вражде«; уп. *Liber statutorum civitatis Ragusii*, ed. V. Bogišić – K. Jireček, Zagreb 1904, 201–202.

Краткотрајан период унутрашњег мира био је прекинут Драгутиновом смрћу у пролеће 1316. године. Тешко оболео, краљ Драгутин се по примеру својих претходника замонашио и добио име Теоктист. Пре тога је на сабору властеле и свештенства своје државе предао власт сину Владиславу. За живота је захтевао да његово тело не ваде из гроба «ако се јави каква благодет божија на њему», што је значило да је желео да спречи да га поштују као свеца.²⁰ Било да је он стварно изразио ту необичну жељу или му је само приписао његов животописац, остаје чињеница да се лоза свјетих владара продужила преко Милутина, «светога краља», и његових наследника. Тиме је још једном санкционисана промена у оквиру династије која је извршена 1282. године. Права Драгутина као прворођеног сина Уроша I потиснута су и заборављена заједно са условима под којима је Драгутин уступио престо брату.

Поставивши на сабору свога сина за владара, Драгутин га је осигурао у самој земљи. Из сачуваних извора се не види да ли га је заштитио и од моћних суседа, угарског краља Карла Роберта и српског краља Милутина. Нема вести о непријатељству према угарском краљу у последњим годинама Драгутиновим. Вероватно је била обновљена врховна власт угарског краља, што је државом, а да краљу Карлу Роберту остану слободне руке за борбе против других непокорних «олигарха».

Односи између синовца и стрица, између Владислава и Милутина, исто су тако слабо познати. Оптерећени су били, по свој прилици, ранијим Драгутиновим настојањем да сину обезбеди престо целе српске државе. Владислав је представљао латентну опасност за онога који је био одређен за Милутиновог наследника. То је било утолико актуелније што је владала велика неизвесност у погледу права Милутинових синова, па и у погледу његовог коначног избора. У једном тренутку, можда не баш непосредно после Драгутинове смрти,²¹ Милутин је ухватио и затворио свога синовца и посео његову област.

Милутиново заузимање Драгутинове државе морало је изазвати тешкоће у односима са угарским краљем, јер су тиме и његова номинална права доведена у питање. Од тада су «земље краља Стефана» (Драгутина) биле све до краја XIV века јабука раздора у односима између Србије и Угарске. Милутин је добио у своје руке не само Рудник и рударско место Липник већ и град Мачву, где је некад било седиште угарске управе, и, по свој прилици, Београд. Краљ Карло Роберт није одмах одговорио на то, али је већ 1318. године учествовао у окружавању српског краља појасом непријатеља. Његови савезници су били Филип Тарентски у јужној Италији, Младен II Бри-

²⁰ Животи краљева и архиепископа српских, изд. Ђ. Даничић, 49–52. Л. Павловић, Култови лица код Срба и Македонаца, Смедерево 1965, 88–91, показао је да се култ Драгутинов ширит тек у XVIII веку, али о поштовању моштију ипак има података и из XVI века. Успомену на њега чувало је житије у Даниловом зборнику.

²¹ Из извора се зна само то да се Владислав ослободио у тренутку Милутинове смрти, док о времену његовог затварања нема података. Он је ковао новац с натписом «Владислав раб Христу» следећи Драгутина, који је имао врсту с натписом «Стефан раб Христу». Тај новац је свакако из периода између Драгутинове смрти и Владислављевог уклањања, док је новац с натписом «Стефан Владислав» из времена кад је био краљ, дакле после Милутинове смрти. Уп. С. Димитријевић, Новчане емисије краља Драгутина, Владислава II и краља Милутина, Старица 27 (1976) 133–134, са друкчијом хронологијом.

бирски у Хрватској и папа Јован XXII, за кога је Милутин био окорели политиком. Али, пре тога не се сударити са коалицијом снажних против-

Уроци тога рата нису сасвим јасни. Неку улогу играли су напади и штете које је Дубровнику наносио краљев властелин Хрватин.²² Дубровчани су се одбављали угрожавањима већ 1316. године, али су стварне ратне операције вођене у лето 1317. Краљева војска је опустошила дубровачку околину и нанела велике штете. Још већа штета нанета је трговцима који су се затекли на краљевској територији. Они су сви били затворени, а њихова роба заплена. Дубровчани су тражили помоћ од Венеције, која је, с једне стране, упутила краљеву помоћ бродове и оружје и, с друге стране, посредовала код српског краља да се склопи мир. Примирје је постигнуто у рану јесен 1317, под условима који нису сачувани. Краљ Милутин је остао дужан преко 4.000 динара на име накнаде штете дубровачким трговцима. Иако се с плаћањем те године нису сачувале, рата биле су откљоњене до новембра 1318, када је Милутин на име накнаде штете дубровачким трговцима било одобрено да одлазе с робом у Србију.²³

Тек што су се окончала непријатељства с Дубровником, у време док су сређивали своје међусобне односе, избио је рат с Младеном II Брибирским. У јулу 1318. он се титулише не само као бан Хрватске и Босне већ и као «врховни господар Хумске земље». Из тога се види да није одустајао од једној повељи из 1318. године. Ток рата није познат, али се посредно може закључити да је бан Младен II у почетку постигао знатне успехе. Он је у септембру 1318. дошао негде у близину Дубровника и ту примио дубровачке посланике. Опростио им је штету коју су заједно с властелом српског краља нанели његовим поданицима и изричито одобрио да пруже уточиште бегунцима из српске државе. У току следећих неколико недеља непријатељства су вероватно престала, јер иначе дубровачки трговци не би добили дозволу да одлазе у Србију.

У јуну 1319. Милутин је замолио Дубровчане да приме бановог брата, био је то кнез Гргур Брибирски, и друге таоце и да их држе док бан Младен II не испуни оно што је обећао. У јулу су у Дубровнику изабрана два властелина да заједно с краљевим посланицима извиде «да ли је бан Младен вратио господину краљу оно што је био дужан».²⁴ Дубровчани су се тада залагали да се склопи мир између краља и бана. Иако нигде није речено шта је то бан Младен имао да врати по уговору, може се с великом вероватноћом претпоставити да су у питању биле територије у доњем току Неретве, дакле делови Хумске земље, коју су Брибирци за кратко време по трећи пут посели.

²² То изричито каже дубровачки хроничар Јуније Растих, који се служио старијим архивским материјалом (Junii Resti Chronica Ragusina... item Ioannis Gundulae, ed. S. Nodilo, Zagreb 1893, 269–272). О продубљивању раздора између Дубровника и краља говори се и у одлуци којом је Хрватин, после бекства из краљевог затвора, изручен краљу да би био погубљен (Mon. Rag. V, 146).

²³ Архивске књиге сачуване су тек почев од маја 1318, па се ранији догађаји могу само неопотпуно реконструисати на основу одлука из 1318. и 1319. године (Mon. Rag. V, 108–110, 115–116, 126, 128, 159). Краљев дуг је веома споро исплаћиван, скоро до Милутинове смрти.

²⁴ N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenoj srednjem vijeku, Zagreb 1976, 427–432; Mon. Rag. V, 141–142, 144–147. И Младен је држао српске заробљенике. Син Страхиње, властелин из Коначала, откупљиван је почетком 1319 (HAD Div. Not. 3 f.100).

Када је бана Младена II већ напустила срећа и кад је морао да се брине како да ослободи брата из руку свога противника, Филип Тарентски га је још сматрао за снагу која се може употребити «против Грка шизматика, а нарочито краља Уроша». Он сам деловао је с папском подршком у приморским крајевима Зете и Албаније, најближим његовим поседима у јужној Италији. Краљ Милутин је и после губитка Драча, почетком XIV века, задржао територије у северној Албанији. Карло Валоа му је 1308, између осталог, потврдио и «област Дебра до реке зване Мат». Власт српског краља остала, вали су повремено албански великаши у залеђу Драча. Они су имали стварну власт на територијама око којих су се борили Византинци, јужноиталијански Анжујци и Срби. Међу овом локалном властелом налазе се родоначелници каснијих великих феудалних породица, носиоци византијских и анжујских титула. Њих су против краља Милутина дизали Филип Тарентски и анжујски XXII, који је упутио посебног легата да изазове побуну којом би се збацила власт српског краља.

Папа је истога дана, 17. јуна 1319. године, упутио писма неколицини албанских великаша с позивом да као католици спроведу у живот намеру да првом згодном приликом збаци власт шизматичког рашког краља.²⁵ Папа се обратио Радославу, «кнезу Албаније», који је, вероватно, био господар у Виљему Бленишти, господару предела источно од Љеша, протосеверно Виљему Аријаниту, кнезу Калојану Бленишти, Павлу Матарангу, чији су поседи били у Приморју, јужно од Драча. Том истом приликом папа је писао и тројици Мусакија, Ментулу, Андрији и Теодору, чији су поседи били веома далеко од српске границе, тако да је тешко веровати да су били под Милутиновом влашћу. Ментул Мусаки је титулисан као кнез Клисуре, града који је лежао на реци Војуши. За разлику од прве групе великаша, од којих је папа очекивао да ће јавно устати против српског краља, Мусаки су већ одбацили «јарам тираније». Није познато какве је резултате дала папска акција, јер о њој нема других докумената. Милутин је после измирења с братом и на тој страни повео офанзивну политику упоредо са епирским деспотом Томом, који је почев од 1313. успешно потискивао Филипа Тарентског. У једној повељи, издатој после мајчине смрти, дакле после фебруара 1314, Милутин спомиње састанак са «деспотом» «на Романи Луце».²⁶ На жалост, ни место ни време овог састанка не дају се прецизније утврдити. Мало је вероватно да је време папе и Филипа Тарентског имала плода, јер је и Милутинов наследник у почетку своје владавине боравио на обали реке Мат, што показује да је власт над северном Албанијом остала неуздрмана.

Најјачи у низу Милутинових противника био је угарски краљ Карло Роберт, који је војне акције предузео у јесен 1319, у време када је требало да букне устанак у Албанији. Напади и пустошења граничних угарских области дали су му повода за велику експедицију, којом је сам командовао. Прешао је Саву, заузео град Мачву и продирао долином Колубаре. Угарска војска је доспела у изворишну област реке Обне, северно од Ваљева. Судећи по тим подацима, угарски краљ је походом у септембру 1319. постигао своје ци-

²⁵ Текст писама и врло садржајна објашњења дају *Acta Albaniae* I, 194–197.

²⁶ А. Соловјев, *Повеља краља Милутина барској породици Жаретића*, Архив АСЈЕ 3 (1926) 123–124.

како је Драгутинове државе дошло је под његову власт. Његов успех се, међутим, показао краткотрајним. Убрзо после повлачења угарске војске, Милутин је повратио територије све до Саве, тако да је Карло Роберт морао ићи у зимским месецима, у време непогодно за војевање, највероватније на почетку 1320, да предузме нов поход. И овога пута освојио је Мачву и друге градове и посео делове некадашње Драгутинове државе.

У тим борбама Милутин се није могао послужити снагом најамничког војсковође од 2.000 Кумана, јер га је уступио своме тасту цару Андронику II. У истој години 1320. почео је енергично да тражи да му се врате ратници, од којих се, изгледа, византијски цар тешко растајао. Као посланика је упутио црногорског монаха Калиника, који је и раније у више махова одлазио у Цариград у дипломатским мисијама.²⁸ Извршавајући свој задатак, Калиник се у византијској престоници упустио у веома озбиљне тајне преговоре, који су само стицајем околности остали без тежих последица.

У јесен 1320. године, после смрти Михаила IX, сина и савладара Андроника II, пореметили су се односи између старог цара и његовог унука Андроника III, који је, такође, био савладар и најближи наследник царског престола. Андроник II је кривио унука за синовљеву смрт и осуђивао његово понашање. Отворено је показивао да жели да га потисне из политичког живота и лиши наследства. То је изазвало отпор Андроника III, око кога се окупило неколико утицајних достојанственика спремних да се заложу за права младог цара. Они су и посланика српског краља упутили у своје планове и затражили помоћ из Србије. Калиник се с њиховом поруком вратио краљу Милутину и убрзо затим поново отишао у Цариград са краљевим обећањем свезаништва и препоруком да млади цар дође у Македонију, дакле у области у близини српске границе. Завереници су рачунали на подршку српског владара, али им је центар побуне био у Тракији како би били ближе Цариграду.

Први период унутрашњег рата између Андроника II и Андроника III, од априла до јуна 1321, протекао је без Милутиновог мешања, упркос датим обећањима. У кругу присталица Андроника III чак се страховало од евентуалне Милутинове помоћи староме цару. Када је поново избио рат 1322, Милутин више није могао учествовати, а његов наследник је касније доследно помагао старог цара.

²⁷ У старијој литератури није запажено да је краљ Карло Роберт предузимао против Србије бар два похода. То је утврдила Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку* 70–71, 359–360. Повеља издата у *Fejer Codex diplomaticus* VIII/2, 200, није добро датирана, тако да се подаци односе на јесен 1319. и почетак 1320. О великом тријумфу угарског краља у борби против шизматика папа обавештава 2. јула 1320; вид. А. Theiner, *Mon. Hung.* I, 470.

²⁸ В. Мошин, *Хиландарац Калиник, српски дипломата XIV века*, Историско-правни зборник 1 (1949) 122–125.

У другој деценији XIV века нагло се смањио број потенцијалних наследника српског престола. Драгутинов старији син Урошиц је умро, Милутинов син Стефан је био ослепљен и прогнан, док је Владислав, други Драгутинов син, после 1316. затворен и онемогућен. Од свих Драгутинових и Милутинових наследника остао је само Константин, о коме се скоро ништа не зна, чак ни приближно време кад се родио ни из ког је брака потекао.¹ Њега је Милутин, чини се, одредио за наследника. Споменуо га је у натпису на икони дарованој цркви Светог Николе у Барију 1319. године, дао је да се унесе његов портрет у лозу Немањиних потомака, сликану у манастиру Грачаници. Није искључено да му је поверио управу над Зетом.²

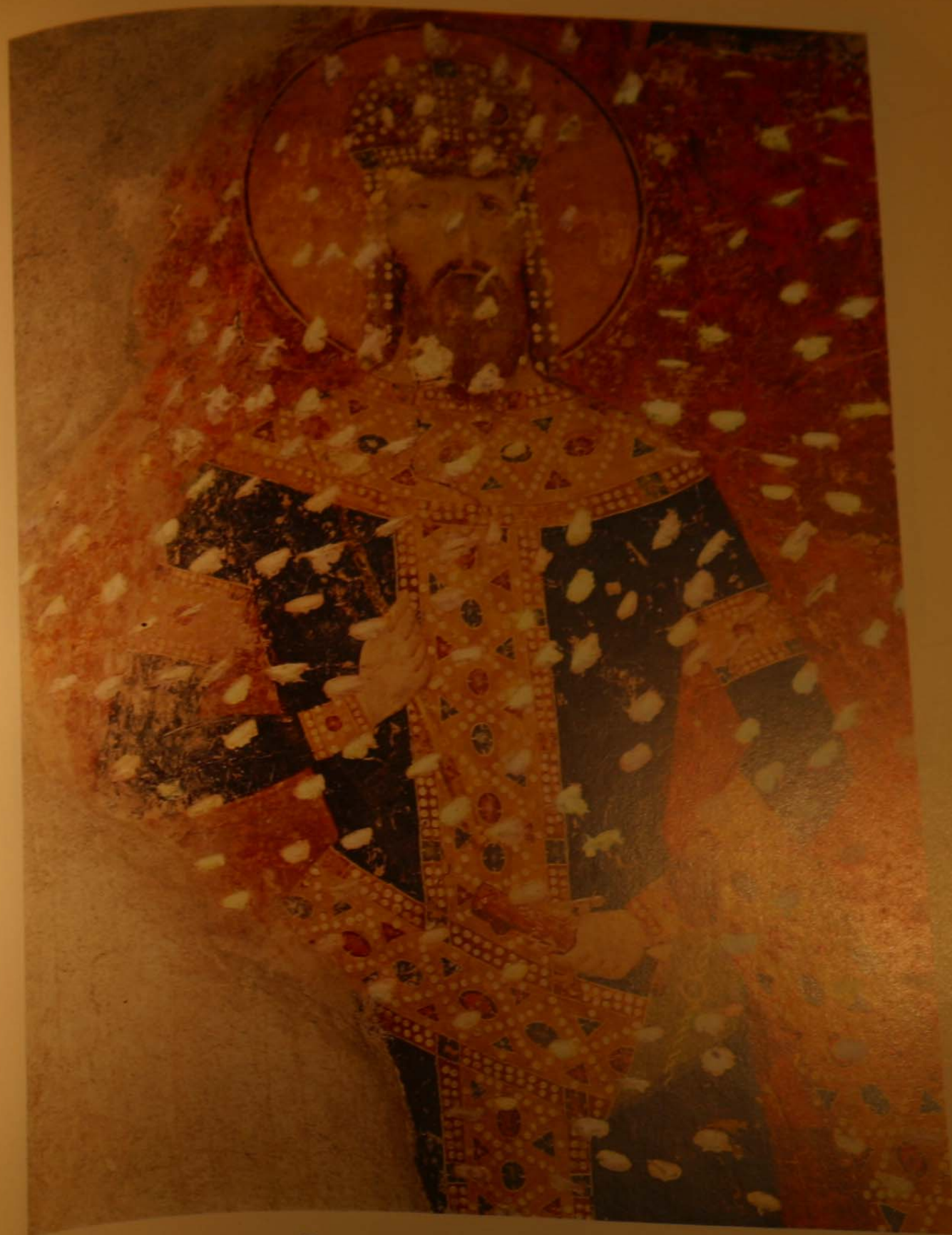
Ослепљени Стефан није, међутим, био заборављен у далеком Цариграду. Његови вапаји и молбе да га пусте да се врати у земљу нашли су одјека у српским црквеним круговима. Нарочито су Светогорци, најчешћи посредници између Цариграда и српског двора, примили к срцу Стефанову тешку судбину. Пресудна је, можда, била околност што се Данило, некадашњи игуман Хиландара и Бањске, а сада епископ, заузео за краљевог сина. Боравећи у Хиландару, он је писао Милутину и у исто време молио архиепископа Никодима да утиче на краља да промени став према сину и да му дозволи да се врати из прогонства. Милутин је, најзад, попустио и прихватио сина, који се у Србију највероватније вратио у току 1320. године. Отац му је доделио за издржавање жупу Будимљу.³

Милутину је тада било преостало још мало дана, али то није могао знати ни он сам, нити су то могли знати људи из његове околине. Иако је испунио скоро четири деценије владавине, Милутин, ипак, није био у дубокој старости. Водио је, истина, живот пун напора и узбуђења у коме су периоди мира и спокојства били ретки. Болест га је задесила изненада, а агонија је дуго

¹ Познавање живота Константиновог постало је још оскудније откако је М. Динић, *Comes Constantinus*, ЗРВИ 7 (1961) 1–11, показао да кнез Константин из Хума с почетка XIV века није краљев син, а И. Божић, *Dominus rex Constantinus*, Зборник ФФ 12 (1974) 433–440, озбиљно пољуљао уверење да скадарски новац са именом Константина припада Милутиновом сину.

² Ниједан од сачуваних извора не говори о Константиновом деловању у Зети, али ни атрибуција новца с натписом «dominus rex Constantinus» није сасвим поуздана. Нема сачуваних савремених извора у којима се Константин Балшић помиње с краљевском титулом.

³ Хронологија се утврђује на основу седмогодишњег боравка у Цариграду, наведеног у савременом запису: Љ. Стојановић, *Записи и натписи I*, 26, бр. 56. Будимља је предео око Берана (данас Иванград). У манастиру Ђурђеви Ступови било је седиште будимљанске епископије.

XXXI Краљ Милутин, Богородица Љевишка у Призрену, источни зид припрате, око 1310. године.

XXXII Студеница. Краљева црква. Рођење Богородице. Јужни зид око 1314. године

XXXIII Краљица Симонида.
Грачаница, око 1320. године

трајала. У Неродимљу, једној од краљевских резиденција, пао је у постељу и изгубио моћ говора. Међу људима који су болесног краља у то време окружавали био је и епископ Данило, који му је раније умео бити од користи. Овога пута могао је само да буде сведок како краљевско боловање, без наде на опоравак, омогућава слабљење дисциплине и избијање немира. У држави се краљева рука није осећала, а наследник престола није био уведен у власт, можда ни довољно одлучно одређен. У метежима, војници су се сукобљавали, нападали и пљачкали, а све се то наставило и после краљеве смрти. Угрожена је чак била погребна поворка која је пратила краљевско тело из Неродимље у Бањску, где му је још за живота био припремљен гроб.⁴

Није познато где су се и с каквим снагама затекли Милутинови синови у тренутку очеве смрти. У повељи за своју задужбину, Дечански манастир, Стефан Урош III веома уопштено приказује ток догађаја: Бог му се смиловао, вратио му очњи вид и поставио га на престо за владара свих очевих земаља. Био је крунисан »богодарованим венцем краљевства српског« на Богојављење, 6. јануара 1322. године. Између крунисања и Милутинове смрти, 29. октобра 1321. године, протекло је седамдесет дана испуњених бар једним делом унутрашњим борбама, које нисмо кадри да реконструиремо. Први животописац Стефанов приписује највећи значај вести о томе да је прогледао: »силоименити његова отачаства долазећи клањаху му се«, јер су у томе догађају видели »предивно чудо«. Нешто више се може рећи ако се узму у обзир казивања другог биографа Стефановог, Григорија Цамблака, који је почетком XV века писао удаљен од догађаја и под утицајем легендарних казивања. Тек после крунисања дошло је до борбе с Константином, који није прихватио понуду да има друго достојанство у држави, већ је изнудио битку у којој је погинуо.⁵

Немири у време Милутинове смрти пружили су прилику и Драгутиновом сину Владиславу да се ослободи затвора. Из оскудних извора којима располажемо не може се извести закључак да је и он, као трећи претендент, учествовао у борбама за власт у целој српској држави. Он се првенствено окренуо очевим областима и у њима успоставио и учврстио своју власт. Уживао је, свакако, подршку локалне власти, а вероватно га је помагао и угарски краљ. У сваком случају, Владислав је носио краљевску титулу и имао двор с достојанственицима и дворским службеницима, издавао је повеље, ковао новац, у закуп издавао тргове и уживао приходе од њих. Није јасно да ли је очеву државу обновио у пуном обиму. Босански бан се већ 1323. назива господарем Усоре и Соли, а нејасан је и положај Рудника. У сваком случају, за извесно време обновила се ситуација из времена Драгутина и Милутина: напоредо су постојале две самосталне државе. Врло је вероватно да два братучеда Стефан и Владислав, као и њихови очеви, нису све време били у непријатељству. Трговци из Приморја имали су услове да без тешкоћа послују у обе државе током 1322. и 1323. године.

⁴ Метеже и немире описује Данилов ученик (изд. Даничић, 156–159), а његова казивања потврђују савремени документи Котора и Дубровника, који спомињу пљачке у време кад је умро краљ Урош. Уп. А. Mayer, *Kotorski spomenici* 135–136; HAD *Testamenta Notariae* 3 f. 26.

⁵ *Животи краљева и архиепископа српских*, изд. Ђ. Даничић, 164–173; *Живот краља Стефана Дечанског*, изд. Ј. Шафарик, Гласник ДСС 11 (1859) 63–66. Барски надбискуп Гијом Адам (M. Safflay, *Pseudobrocardus. Rehabilitacija važnog izvora za povijest Balkana u prvoj polovini XIV vijeka*, *Vjesnik ZA* 13 (1911) 148) каже да је Стефан убио Константина на нечувано свиреп начин. Слична верзија налазила се и у непознатом извору којим се служио Мавро Орбин.

У првој биографији Стефана Дечанског забележено је да му се «беше догодила нека скрб од цара бугарског Михаила, и од брата његова Владислава, сина Стефана краља».⁶ Увреду с бугарске стране можемо открити у Михаиловом раскиду са Аном, сестром српског краља, и женидби са удовицом његовог претходника, која је била сестра цара Андроника III Палеолога. Тај Михаилов поступак оптеретио је даље односе Бугарске и Србије, али није познато да ли је Стефан нешто предузео против њега.

Јад који је Стефану нанео Владислав такође се може одгонетнути, мада са мање поузданости. Спор је избио око Рудника, важног трговачког средишта и извора прихода. У јесен 1323. године, трговци у Руднику давали су поклоне краљу Владиславу, а пред крај године трг је дошао у руке краља Стефана Уроша III. Владислављеве присталице и дубровачки трговац Менче Менчетић затворили су се у рудничку тврђаву Островицу. Краљ је оштро замечен због мешања овога Дубровчанина, који је, иначе, припадао кругу поверљивих људи краља Владислава, и захтевао од Дубровника да нареди да тврђаву преда краљу. Нису помагала дубровачка извињавања и објашњења да дубровачке власти немају никакве везе с Менчетићем, како се он морао склонити у тврђаву да би спасао себе и имовину, да су у њој и српски великаши и да он не може наметати своју вољу, да не сме да напусти тврђаву јер страхује за свој живот.⁷ Краљ је остао неумољив и почетком 1324. године позатварао дубровачке трговце и секвестровао њихову имовину.

То је значило преокрет у краљевим, иначе добрим односима с Дубровником. Он је већ крајем 1321. потврдио граду очеве повеље⁸ и уредно примао светодмитарски доходак. Дубровчани су чинили значајне услуге краљу у његовим важним дипломатским пословима у јужној Италији, а он је пружао заштиту и безбедност трговцима који су боравили у рударским насељима и трговима. Добри односи с краљем нису, међутим, у то време били довољни да осигурају Дубровчанима мир на границама. Тих година се често жале на пљачке и нападе, прибегавају репресалијама и туже се владару. Цело пролеће, од априла до јуна 1324, трајали су преговори, у које су Дубровчани укључили и Венецију. Обустављена је била сва трговина са земљама српског краља.⁹ Ипак, дошло је до попуштања: краљ је пустио трговце и вратио им

⁶ Животи краљева и архиепископа српских, изд. Ђ. Даничић, 174. Време ових догађаја може се приближно утврдити: пре него што је Данило II постао архиепископ (14. септембар 1324), а пошто се Михаило Шишманић учврстио на престолу (пролеће 1323). Данило је ишао најпре у Трново, затим у Цариград, па се повукао у Свету Гору, где га је затекла вест о смрти архиепископа Никодима. Сукоб између Стефана и Владислава био је у пуном јеку крајем 1323. године. У извору нема никаквог основа за нагађање да су бугарски цар и Владислав сарађивали у борби против Стефана Уроша III.

⁷ *Mon. Rag.* I, 103, 105. М. Динић, *За историју рударства II*, 4, претпостављао је да је Владислав постао господар Рудника после Милутинове смрти. Могуће је, међутим, да је он завладао Рудником тек у јесен 1323. године. Пада у очи чињеница да су му дубровачки трговци у Руднику тада дали поклон. Менче Менчетић, иначе близак Владиславу, који је био сведок при издавању повеље у октобру 1323 (М. Пуцић, *Споменици српски II*, 4), није хтео да учествује у трошковима. И стилизација Даниловог настављача говорила би у прилог мишљењу да је Владислав напао Стефана.

⁸ С. Ђирковић, *Прва повеља краља Стефана Дечанског Дубровнику*, Прилози КИФ 37 (1971) 208–212.

⁹ Краљ је и у марту 1324. поновио захтев да Менче Менчетић изађе из тврђаве Островице (*Mon. Rag.* I, 115–116). У току те године Менче је стигао у Дубровник, где му је у јулу 1326. било забрањено да се на било који начин уплиће у акције против српског краља. *HAD Diversa Cancellariae* 8 f. 82: Владислав је потиснут из Рудника и после тога му се губи траг, истина, не

имовину. Дубровник је дозволио да се роба шаље у области у залеђу. У пролеће 1326. краљ је издао нову повељу Дубровчанима са уобичајеним гаранцијама, али, стицајем околности, она није дуго остала на снази.

Споменути раскорак између краљеве службене политике према Дубровнику и понашања његових поданика из непосредног залеђа баца извесну светлост на промене које су се збиле после Милутинове смрти. Локална властела се осигурила, а краљева власт није била делотворна. То се нарочито осећало у периферним областима удаљеним од државног центра, где је најчешће боравио краљ са снагама на које се ослањао. Обнављање краљевског ауторитета није се могло постићи преко ноћи, поготову тамо где је краља заступао млади наследник, и сâм под туторством великаша.

У новим условима најбоље су се снашла четири сина Бранивојева. Учврстивши се на Пељешцу и у Стону, они су ширили своју власт и утицај не само у непосредном залеђу у Попову и према дубровачкој граници већ и према долини Неретве и преко ње. За живота Милутинова учествовали су у борбама против бана Младена II, а после његовог слома наставили су да се мешају у односе својих суседа. У лето 1322. опседали су град Имотски, иступајући као пријатељи Венеције, борили се против свргнутог дужда Бајамонте Тијепола, који је добио подршку Младена II, а касније и босанског бана Стјепана II Котроманића. Овај се 1322. године ослободио врховне власти и туторства брибирских кнежева учествујући с неколицином хрватских великаша, уз подршку краља Карла Роберта, у обарању бана Младена II, с којим се гаси династичка моћ Брибираца. Бан Стјепан II или Степош, како су га савременици називали, постао је, наместо банова из породице Брибирских, најснажнији сусед Србије на западу. Он је до 1324. завладао Усором и Соли и није остао на тим првим тековинама, којима је тек достигнуто раније пространство босанске државе.

Сударивши се с Бранивојевићима, бан Стјепан II придобио је за сарадњу Дубровчане, чија му је помоћ била драгоцене. Повољна је за њега била околност што су Бранивојевићи сматрани за одметнике од српског краља, тако да су Дубровчани могли склопити с баном савез а наглашавати да он није уперен против српског краља. Уосталом, у априлу 1326, у време када су одреди босанског бана и дубровачко бродовље наносили одлучне ударе Бранивојевићима негде око ушћа Неретве, млади краљ Душан је дошао у близину Дубровника, позив да посети град. Издејствовао је да се ослободи жена заробљеног Брајка Бранивојевића, која је била кћи војводе Војина, једног од Душанових великаша.¹⁰ Пошто је Михаило Бранивојевић по свој прилици погинуо у рату, а Брајко допао дубровачког заробљеништва, Браноје, поражен и гоњен, пребегло је покајнички на двор краља Стефана Дечанског. Тамо је, међутим, затворен и после извесног времена погубљен. Таквом завршетку допринели су Дубровчани поделивши прилично новца великашима на двору. Пошто је у дубровачком затвору убијен и Брајко, затрвена је цела породица Бранивојевића.

онако брзо како се претпостављало. У једном сведочењу у Дубровнику априла 1325. титулисан је као «dominus rex Vladislauus», К. Лирчек, *Споменици српски* 99. У тестаменту Вите Бобаљевића од 19. септембра 1326. забележен је Владислављев дуг: *item debet mihi dare Vladislauus rex pro patre suo occasione crucis uyp. CC et uyp. LX pro se. HAD Testamenta Notariae* 2. f. 55.

¹⁰ В. Трпковић, *Бранивојевићи*, ИГ 3–4 (1960) 57–75.